

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.10.007>

УДК 339.5

О. Г. Білорус

академік НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділення глобальної економіки і міжнародних фінансів НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, o.bilorus@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-5649>

В. І. Власов

доктор економічних наук, професор, Київ, Україна, vlasovvi@ukr.net

С. С. Гасанов

професор, заслужений економіст України, директор Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, sgasanov@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7454-0419>

І. Г. Ханін

доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Національного університету водного господарства та природокористування, Рівне, Україна, khanin.ig@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4221-2314>

КІНЕЦЬ ЕРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЯ, “НОВА” ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЧИ ПЕРЕХІД ДО НООСФЕРНОГО СПІВРОЗВИТКУ?¹

Анотація. У статті висвітлено дискусійні питання щодо стану, суперечностей та тенденцій сучасної глобалізації в умовах нових викликів і загроз, пов'язаних з політичним, імміграційним, пандемічним, кліматичним, економічним та торговельним шоками – виходом Великобританії з ЄС, втіленням курсу президента США “Америка понад усе”, початком торговельної деглобалізації внаслідок перегляду угод про вільну торгівлю та торговельної “війни” між США і Китаєм, впливом глобальної пандемії COVID-19 і кліматичних змін на поглиблення світової економічної рецесії, спад національних економік і міжнародної торгівлі, дефіцит фінансових ресурсів для активної державної підтримки систем охорони здоров'я, соціального захисту, малого та середнього бізнесу. У політичних, економічних, управлінських й академічних колах інтенсивно обговорюються проблеми “кінця” глобалізації, деглобалізації, “нової” глобалізації, необхідності “нового світового порядку”, котрий реально втілюватиме фундаментальні цінності демократії, економічної свободи, вільної торгівлі й одночасно посилить соціальну відповідальність світового співтовариства та його міжнародних інституцій, основних геополітичних, геоекономічних та військових центрів сили (насамперед США, Китаю, Європейського Союзу, Росії та ін.) за збереження миру на основі досягнення консенсусу, визнання глобальних пріоритетів протидії кліматичним та епідемічним загрозам людському життю на Землі, послідовну реалізацію Цілей сталого розвитку задля викорінення бідності в усіх її формах і проявах, боротьби з нерівністю всередині країн та між ними, забезпечення безперервного, всеохоплюючого і сталого економічного зростання та сприяння соціальній інтеграції. Звернено увагу на посилення тенденцій протекціонізму та економічного націоналізму, зокрема вихід США з угоди про Транстихоокеанське партнерство та намагання перегляду Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (NAFTA). Показано поступову втрату лідерства США у світовій торгівлі внаслідок прискореного економічного розвитку інших країн, насамперед Азійського регіону. Обговорення цих проблем на Давоських економічних форумах зумовило формування висновку щодо ймовірного кінця атлантизму і глобалізації. Висунуто гіпотезу про те, що Балійський раунд (2013 р.) переговорів щодо торгівлі розпочав четверту хвилю її глобалізації, та запропоновано нову теорію міжнародної торгівлі – теорію глобалізаційного впливу.

¹ Статтю підготовлено в рамках проекту, що виконується за грантової підтримки Національного фонду досліджень України (реєстраційний номер: 2020.01/0546).

Закінчення статті. Початок див. у № 8 за 2020 р.

Ключові слова: глобалізація, деглобалізація, національні інтереси, перерозподіл світових ресурсів, міждержавні торговельні конфлікти, економічна рецесія, економічний та соціальний виміри глобальної кризи.

Літ. 53.

Oleh Bilorus

Dr. Sc. (Economics), Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Emeritus of Science and Technology of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, o.bilorus@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0731-5649>

Volodymyr Vlasov

Dr. Sc. (Economics), Professor, Kiev, Ukraine, vlasovvi@ukr.net

Sergii Gasanov

Professor, Honored Economist of Ukraine, Director of the Research Financial Institute of the SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, sgasanov@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7454-0419>

Igor Khanin

Dr. Sc. (Economics), Professor, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine, khanin.ig@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4221-2314>

THE END OF THE GLOBALIZATION ERA, DEGLOBALIZATION, "NEW" GLOBALIZATION, OR TRANSITION TO NOOSPHERIC CO-DEVELOPMENT?

Abstract. The article highlights the controversial issues of the state, contradictions and trends of modern globalization in the face of new challenges and threats associated with political, immigration, pandemic, climate, economic and trade shocks – Britain's exit from the EU, the implementation of the US President's policy "America Above All", the beginning of trade de-globalization as a result of the revision of free trade agreements (FTAs) and the trade "war" between the United States and China, the impact of the global COVID-19 pandemic and climate change on deepening the global economic recession, the collapse of national economies and international trade, lack of financial resources for active government support of the health care systems, social protection, small and medium-sized businesses. Political, economic, managerial and academic circles are actively discussing the problems of the "end" of globalization, de-globalization, "new" globalization, the need for a "new world order", which will actually embody the fundamental values of democracy, economic freedom, free trade and, at the same time, will strengthen social responsibility of the world community and its international institutions, the main geopolitical, geo-economic and military centers of power (primarily the United States, China, the European Union, Russia, etc.) for the preservation of peace on the basis of consensus, recognition of global priorities in countering climatic and epidemic threats to human life on Earth, consistent implementation of the Sustainable Development Goals to eradicate poverty in all its forms and manifestations, combat inequality within and between countries, ensure continuous, inclusive and sustainable economic growth and promote social inclusion. The article drew attention to the strengthening of the trends of protectionism and economic nationalism, in particular, the US withdrawal from the Trans-Pacific Partnership agreement and attempts to revise the North American Free Trade Agreement (NAFTA). The article shows the loss of the US leadership in world trade due to the accelerated economic development of other countries, primarily the Asian region. The discussion of these problems at the Davos Economic Forum led to the conclusion about the likely end of Atlanticism and globalization. At the same time, the UN report (2018) highlighted a special section on trade hyperglobalization. The article hypothesizes that the Bali Round (2013) of negotiations on trade began the fourth wave of its globalization, and proposes a new theory of international trade – the theory of globalization impact.

Keywords: globalization, de-globalization, national interests, redistribution of world resources, interstate trade conflicts, economic recession, economic and social dimensions of the global crisis.

JEL classification: F02, F15, F18, F63, G01, O19.

О. Г. Белорус

академик НАН Украины, доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, заведующий отделением глобальной экономики и международных финансов НИФИ ГУНУ “Академия финансового управления”, Киев, Украина

В. И. Власов

доктор экономических наук, профессор, Киев, Украина

С. С. Гасанов

профессор, заслуженный экономист Украины, директор Научно-исследовательского финансового института ГУНУ “Академия финансового управления”, Киев, Украина

И. Г. Ханин

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры международных экономических отношений Национального университета водного хозяйства и природопользования, Ровно, Украина

КОНЕЦ ЭРЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ, ДЕГЛОБАЛИЗАЦИЯ, “НОВАЯ” ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ИЛИ ПЕРЕХОД К НООСФЕРНОМУ СОРАЗВИТИЮ?

Аннотация. В статье освещены дискуссионные вопросы о состоянии, противоречиях и тенденциях современной глобализации в условиях новых вызовов и угроз, связанных с политическим, иммиграционным, пандемическим, климатическим, экономическим и торговым шоками – выходом Великобритании из ЕС, воплощением курса президента США “Америка превыше всего”, началом торговой деглобализации в результате пересмотра соглашений о свободной торговле и торговой “войны” между США и Китаем, влиянием глобальной пандемии COVID-19 и климатических изменений на углубление мировой экономической рецессии, спад национальных экономик и международной торговли, дефицит финансовых ресурсов для активной государственной поддержки систем здравоохранения, социальной защиты, малого и среднего бизнеса. В политических, экономических, управленческих и академических кругах активно обсуждаются проблемы “конца” глобализации, деглобализации, “новой” глобализации, необходимости “нового мирового порядка”, который будет реально воплощать фундаментальные ценности демократии, экономической свободы, свободной торговли и одновременно усилит социальную ответственность мирового сообщества и его международных институтов, основных геополитических, геоэкономических и военных центров силы (прежде всего США, Китая, Европейского Союза, России и др.) за сохранение мира на основе достижения консенсуса, признание глобальных приоритетов противодействия климатическим и эпидемическим угрозам человеческой жизни на Земле, последовательную реализацию Целей устойчивого развития для искоренения бедности во всех ее формах и проявлениях, борьбы с неравенством внутри стран и между ними, обеспечения непрерывного, всеобъемлющего и устойчивого экономического роста и содействия социальной интеграции. Обращено внимание на усиление тенденций протекционизма и экономического национализма, в частности выход США из соглашения о Транстихоокеанском партнёрстве и попытки пересмотра Североамериканского соглашения о свободной торговле (NAFTA). Показана постепенная потеря лидерства США в мировой торговле вследствие ускоренного экономического развития других стран, прежде всего Азиатского региона. Обсуждение данных проблем на Давосских экономических форумах обусловило формирование заключения о вероятном конце атлантизма и глобализации. Выдвинута гипотеза о том, что Балийский раунд (2013 г.) переговоров по торговле начал четвертую волну ее глобализации, и предложена новая теория международной торговли – теория глобализационного влияния.

Ключевые слова: глобализация, деглобализация, национальные интересы, перераспределение мировых ресурсов, межгосударственные торговые конфликты, экономическая рецессия, экономическое и социальное измерения глобального кризиса.

У сучасному міжнародному політичному та економічному середовищі *посилились* процеси, котрі можна вважати ознаками деглобалізації, хоча сам

термін виник майже одночасно з дослідженнями глобалізації в 90-х роках минулого століття. Одним з перших прикладів його використання стало есе М. Камдессю (на той час керуючого директора МВФ): “Упорядкована лібералізація, а не деглобалізація” (1999 р.) [1]. Проблеми, породжувані ліберальною моделлю глобалізації, могли поставити під сумнів здійснювану МВФ політику так званого Вашингтонського консенсусу. Тому М. Камдессю запропонував заходи з “упорядкування” певних процесів глобалізації, щоб уникнути більшої загрози, якою могла стати деглобалізація.

Р. Гілпін у книзі “Виклик глобального капіталізму: світова економіка у ХХІ столітті” (2000 р.) охарактеризував крихкість глобальної економіки, з якою світ входив у нове століття [2, с. 3–15]. Саме ця крихкість визначала й визначає неоднозначність оцінок, висновків і прогнозів щодо стійкості та співвідношення позитивних і негативних тенденцій глобалізації, можливостей її поступового “упорядкування” за допомогою міжнародно визнаних правил глобального регулювання та координації, а також за рахунок більш масштабного, динамічного й невиключного поширення економічних вигід глобалізації між країнами, котрі через певні обставини перебувають на узбіччі сучасного економічного, технологічного і соціального прогресу. Переважне число цих країн страждають від відносного безсилля перед силами глобалізації. Значна частина Африки, як і раніше, *“не в змозі зробити більше, ніж прийняти імперативи міжнародної економічної системи або перетворитися на збіднілу автаркію. Багато в чому така сама доля чекає на деякі економіки колишнього радянського блоку”* [3, с. 252]. На жаль, ця оцінка, висловлена 20 років тому, підтверджується. Але мало хто очікував, що в Європі такою економікою може бути українська.

Чим більше країн програють від глобалізації або не мають перспектив долучитися в історично обмежені строки до її вигід, тим сильніше загострюється проблема економічної нерівності між країнами та в самих країнах (у т. ч. у політичному аспекті), тим активнішою та обґрунтованішою стає критика глобалізації.

Серед конструктивно-критичних досліджень глобалізації – роботи Нобелівського лауреата Дж. Стігліца [4–8], Т. Пікетті [9; 10], Д. Родріка [11], В. Робінсона [12], У. Бека [13–15] та ін. Дотичний напрям – спеціальні проблеми деглобалізації у працях В. Белло [16; 17], Р. ван Бергейка [18; 19], А. Ерреро [20], у серії робочих документів, підготовлених Банком міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS), “Глобалізація і деглобалізація” [21] тощо.

Незважаючи на значний масив літератури, традиція вживати термін “деглобалізація” у загальному розумінні, без достатньої конкретизації, здебільшого як антонім “глобалізації”, ще не подолана. Такий підхід відображений і в Енциклопедії глобалізації, опублікованій за редакцією Дж. Рітцера поважним видавництвом *Wiley Blackwell* у 2012 р. Автор відповідної статті С. Бабоне констатує: “деглобалізація – це розворот глобалізації у зворотному напрямі”. При цьому головним критерієм для автора є падіння обсягів світової торгівлі: “емпірично під деглобалізацією маються на увазі 32-відсотковий спад світової торгівлі товарами під час глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр. ... та аналогічні історичні періоди спаду в світовій торгівлі” [22].

Ототожнювання *стану* міжнародної торгівлі з *рівнем* глобалізації чи деглобалізації є методологічною помилкою, оскільки, відштовхуючись від такої

основи, можна дійти викривлених аналогій: “нічим не обмежена (або “чиста”) вільна торгівля – найвищий рівень глобалізації”; “захист інтересів національних товаровиробників (або протекціонізм) – деглобалізація”. Крім того, міжнародна торгівля залежить не тільки від дво- та багатосторонніх торговельних угод і міжнародних регулюючих норм, а насамперед від реального стану національних і регіональних економік, їх об’єднань, союзів тощо. Коли реальна економіка в кризі, міжнародна торгівля втрачає потенціал і динаміку, а фінансова система – стійкість, сукупний попит звужується, боргове навантаження та фінансові ризики зростають в усіх без винятку інституційних секторах економіки. Рано чи пізно це призводить до фінансових криз на кшталт 1997–1998 чи 2008–2009 рр. Хоча проблематика циклічних коливань достатньо давно була визнана *мейнстрімом* неактуальною, а фінансова циклічність взагалі залишилась поза увагою, у реальному житті спостерігається довго- та середньострокова *циклічність* глобалізованої економіки і фінансів. Але необхідно бачити важливий нюанс: *циклічність економіки* в умовах глобалізації та *циклічність самої глобалізації* – проблеми, які не можна ототожнювати. Циклічність глобалізації сприймається як “хвилі глобалізації та деглобалізації” (витоки, фактори й рушійні сили такої циклічності – окреме питання). Зазначені хвилі формуються протягом досить тривалого періоду й потребують *ex-post* аналізу з використанням *широкого історичного підходу*, обґрунтованих якісних критеріїв та певних кількісних індикаторів, багаторічних статистичних рядів тощо.

Фундаментальні економіко-історичні, економіко-соціологічні, економіко-культурологічні, економіко-статистичні дослідження, які дають змогу усвідомити специфіку довгострокових хвиль глобалізації й деглобалізації, конвергенції та дивергенції (за умови творчої роботи з відповідними текстами), було проведено Ф. Броделем [23–25], І. Валлерстайном [26–29; 30], С. Аміном [30], Д. Аррігі [30–32], А. Франком [30], А. Меддісоном [33–36], К. О’Рурком і Дж. Вільямсоном [37] у ті часи, коли глобалізаційна термінологія ще чітко не сформувалась і не виокремилась із загального контенту *International Economics*. Більшість західних спеціалістів з економічної історії відзначають величезний успіх першої глобалізаційної хвилі, що розпочалася із середини ХІХ ст. і завершилася з початком Першої світової війни в 1914 р. Саме в цей період концепцію вільної торгівлі (як складову теорії “вільної конкуренції, вільного ринку”) – теоретичну абстракцію – було доведено до статусу *наднаціональної ідеології*.

У статті 1933 р. “*Національна самодостатність*” [38] Дж. М. Кейнс розмірковував про те, як примирити ідеологію вільної торгівлі, на котрій виховувалася британська нація понад 100 років, і поточні реалії, які потребували більшої національної самодостатності. Він писав:

“Я був вихований, як і більшість англіїців, поважати вільну торгівлю не тільки як економічну доктрину, в котрій раціональна й освічена людина не могла сумніватися, але майже як частину морального закону. Я вважав звичайні відхилення від нього одночасно ідіотизмом і неподобством. Я думав, що непохитні переконання Англії стосовно вільної торгівлі, підтримувані протягом майже ста років, були одночасно і поясненням перед людьми, і виправданням перед Небесами її економічної переваги. ...Однак орієнтація мого розуму змінювалася...; частково мій досвід у сфері економічної теорії модифіковано...” [38, с. 177];

“...Сутність моєї дискусії в такому. ...Ми не бажаємо бути під владою світових сил, котрі продукували б або намагалися продукувати певну однорідну рівновагу відповідно до ідеальних принципів, якщо їх можна так назвати, капіталізму *laissez-faire* [38, с. 184]... Ми хочемо бути своїми власними господарями і бути настільки вільними, наскільки ми можемо це зробити без втручання зовнішнього світу... З цієї точки зору політику підвищення національної самодостатності слід розглядати не як ідеал сам по собі, а як політику, спрямовану на створення середовища, де інші ідеали можуть безпечно і зручно реалізовуватися” [38, с. 185]; “Я бачу три величезні небезпеки в економічному націоналізмі та в русі до національної самодостатності [38, с. 191]... Перша – це дурість, дурість доктринера. Друга – ще більш небезпечна, ніж дурість, – це поспішність... Економічний перехід суспільства потрібно здійснювати поступово. Бо природа економічних процесів – вкорінюватися в часі. Швидкий перехід спричинить таке знищення багатства, що новий стан справ спочатку буде набагато гіршим за попередній. Третій і найгірший з усіх ризик – це нетерпимість і придушення свідомої критики... Для тих, хто вважав за потрібне застосовувати всі методи, щоб досягти влади, це серйозна спокуса продовжувати використовувати для будівництва ті самі небезпечні інструменти, котрими оперували раніше з метою проникнення до будинку” [38, с. 192].

Передбачаючи нову епоху пошуків національної самодостатності, Дж. М. Кейнс не міг не віддати данину “*фрі-трейдерам*” XIX ст., котрі, по-перше, були щирі у своєму переконанні щодо власної розумності та далекоглядності, а політику, що перешкоджала ідеалам міжнародного поділу праці, сприймали як невігластво з користі. По-друге, вони вважали, що вирішують проблему бідності й роблять це для світу в цілому, використовуючи найкращим чином його ресурси і можливості. Крім того, вони вірили, що сприяють не тільки економічному виживанню найбільш пристосованих, а й великій справі свободи, особистої ініціативи, винахідницького мистецтва та нестримного розуму проти сили привілеїв, монополій і всього застарілого. Нарешті, вони запевнили себе, що виступають поширювачами прогресу, гарантами миру, міжнародної злагоди та економічної справедливості між народами. Все це й до сьогодні залишається стрижнем неоліберальної форми торговельної глобалізації, попри величезний розрив між ідеалом і дійсністю. “Відмови” чи “провали” вільного ринку давно визнані економічною наукою, теорією економічної політики, підтверджені економічною історією, самою практикою [39; 40]. Треба визнати очевидне, а саме: *деглобалізація* – це прояв “відмов” чи “провалів” глобалізації, яку, проте, зупинити, “повернути назад” неможливо (звичайно, за умов недопущення нової світової війни, ненастання природних, космічних катастроф). На практиці глобалізація відбувається в *конкретних формах*, має чіткі (як позитивні, так і негативні) наслідки. Є країни й цілі регіони світу, котрі *виграють* або *програють* унаслідок глобалізації [41, с. 136–174; 42–44]. Але ці виграші й програші можуть бути зумовлені не самою глобалізацією як такою, а з одного боку, її конкретними в часі та просторі панівними історичними формами; з другого – істотною залежністю багатьох країн від “*попереднього шляху розвитку*”, інституціональною деформованістю та неспроможністю їх держав стати “*державами національного розвитку*” (*developmental states*). Більше того, є країни (у Європі серед них, на жаль, Україна), котрі демон-

струють протягом багатьох років “трансформацію зворотного типу”: від “центру” – до “напівпериферії”, а потім – і до “периферії”; від незалежної та відносно функціональної держави – до компрадорського, колоніально залежного, корумпованого й неефективного державного апарату.

Такі тенденції можуть призвести до переміщення держави в категорію так званих фразильних (*fragile states*). За визначенням ОЕСР, *це держави зі слабкою здатністю виконувати основні функції управління та/або розвивати конструктивні відносини між державою і суспільством, а також між різними групами останнього. Фразильність – глобальне явище, яке не обмежується постраждалими від конфлікту країнами* [45, с. 230].

Провалами панівного (неоліберального) типу глобалізації слід визнати поглиблення нерівності й дивергенції за рівнями економічного розвитку та доходами між країнами “центру”, “напівпериферії” та “периферії”, Півночі та Півдня; неспроможність глобальної економіки подолати бідність, урегулювати масову міграцію з бідних країн та країн, що потерпають від внутрішніх конфліктів, до розвинутих країн (насамперед Європейського Союзу) тощо.

Провали глобалізації ще чіткіше виявилися на тлі нових викликів і загроз, пов'язаних із політичним, імміграційним, пандемічним, кліматичним, економічним та торговельним шоками – виходом Великобританії з ЄС, втіленням курсу президента США “Америка понад усе”, початком торговельної деглобалізації через перегляд угод про вільну торгівлю та торговельну “війну” між США і Китаєм, впливом пандемії COVID-19 на поглиблення світової економічної рецесії, порушеннями глобальних ланцюжків створення доданої вартості, певними обмеженнями руху товарів і послуг, робочої сили, величезною диференціацією між країнами щодо фінансових і фіскальних можливостей запровадження компенсуючих заходів, модернізації національних систем охорони здоров'я, масової вакцинації населення.

Зокрема, президент Д. Трамп почав реалізовувати програму виходу США з Угоди про Транстихоокеанське партнерство (*Trans-Pacific Partnership – TPP*) [46], яку 4 лютого 2016 р. в Окленді (Нова Зеландія) підписали 12 країн: Бруней, Чилі, Нова Зеландія, Сінгапур, США, Австралія, Перу, В'єтнам, Малайзія, Мексика, Канада, Японія з потенціальним входженням до неї ще шести країн – Колумбії, Філіппін, Тайваню, Південної Кореї, Таїланду та Індонезії. За оцінками частка цього угруповання може сягнути 38–40 % світового ВВП і чверті глобальних обсягів торгівлі. Однак, на думку президента США, вказана угода завадить зростанню національної економіки, а вихід із неї знизить рівень безробіття в країні за рахунок збільшення кількості внутрішніх робочих місць. Сьогодні вже на черзі перегляд Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (*North American Free Trade Agreement – NAFTA, далі – НАФТА*) [47], яка, з точки зору Д. Трампа, для США також є економічно невигідною.

Поглиблення економічного співробітництва між країнами Північноамериканського континенту на рівні корпорацій і фірм Канади та США розпочалося давно. Втім, Сполучені Штати дедалі більше приваблювала Мексика з її багатими людськими й природними ресурсами, тому ще в 1979 р. на засіданні Комітету з міжнародної торгівлі Сенату США було наголошено: оскільки економіка обох країн доповнює одна одну, слід активізувати політику інтеграції

північно- та південноамериканських національних економік. Згодом дослідники зазначали, що тенденція інтернаціоналізації господарського життя в Північній Америці, підштовхувана процесами глобалізації, посилює взаємне переплетіння, проникнення й доповнення національних господарств обох Америк, роблячи цей процес незворотним.

Основою для створення зони вільної торгівлі згідно з НАФТА стали багаторічні торговельні зв'язки між країнами Північноамериканського континенту. Першим кроком до об'єднання економік через торгівлю став так званий План Еббота щодо стимулювання інвестицій США в канадську економіку (1947 р.). Наступний крок – укладення угоди між ними про лібералізацію торгівлі у сфері автомобілебудування (1965 р.), яка сприяла інтеграції виробництва в суміжних галузях. У 1989 р. підписано Угоду про вільну торгівлю між США та Канадою, основними положеннями котрої є: скасування до 1998 р. усіх тарифів у торгівлі товарами й послугами; сприяння чесній конкуренції; лібералізація торгівлі товарами АПК, автомобілями, енергією, а також діяльності у сфері фінансових послуг, державних замовлень тощо; запровадження ефективних адміністративних процедур та вирішення спірних питань; створення підґрунтя для подальшого дво- й багатостороннього співробітництва.

Активізація інтеграційних процесів у Європі та Азії спонукала північноамериканські країни прискорити процес формування власного континентального угруповання. На відміну від ЄС, де інтеграційні процеси поширювалися згори донизу (від урядів до корпорацій), у НАФТА вони пройшли шлях від співпраці корпорацій на мікрорівні до співробітництва держав на макрорівні. Крім того, НАФТА не ставила завдання створити міждержавні, й тим більше наддержавні, адміністративні органи або розробити спільне законодавство, обмежившись погодженням того, що вона є інтернаціональною тристоронньою угодою в рамках міжнародного права. З огляду на зазначене було окреслено такі цілі об'єднання: усунення митних і паспортних бар'єрів та стимулювання руху товарів і послуг між країнами – сторонами угоди; створення й підтримка умов для справедливої конкуренції в цій зоні; залучення інвестицій до країн-учасниць; забезпечення необхідного та ефективного захисту й охорони прав інтелектуальної власності; розроблення дієвих механізмів упровадження та використання угоди, спільного вирішення спорів і управління; закладення бази для майбутньої транспортної, регіональної й міжнародної кооперації з метою розширення й поліпшення угоди та формування єдиного континентального ринку. Особливістю НАФТА стала домовленість її сторін про застосування так званого тригера (дослівно *trigger* – спусковий гачок), тобто системи заборони імпорту товарів на той випадок, коли імпорт конкретного товару викривлює внутрішній ринок та завдає шкоди вітчизняним товаровиробникам. Головною метою НАФТА стало зняття бар'єрів на торгівлю товарами між трьома країнами – США, Канадою й Мексикою. При цьому половина бар'єрних обмежень була скасована після підписання угоди, а решта – крок за кроком протягом 14 років.

Разом із тим варто підкреслити існування асиметричної залежності економіки трьох країн, оскільки взаємодія господарських структур Мексики й Канади поступається відповідній взаємодії в Канаді та США, США й Мексиці, тож Канада та Мексика діють на ринку сусіда швидше як конкуренти.

Сполучені Штати отримали чималі вигоди від НАФТА завдяки можливості безперешкодно купувати в Канаді й Мексиці багато товарів за нижчими цінами, ніж на своєму ринку, а також ширшому доступу для власних товарів на ринках двох сусідніх країн. Таким чином, постала проблема нерівності вигід і дискримінації. Маючи найпотужніший економічний потенціал, це унікальне об'єднання при гальмуванні зростання економіки та внаслідок прискорення економічного розвитку інших регіонів планети почало втрачати світове лідерство. Можливо, саме це в поєднанні з потужною нелегальною міграцією з Мексики до США й тим фактом, що від інтеграції більше за всіх виграла найслабша країна Північноамериканського континенту, а не його лідер – Сполучені Штати, переконало президента Д. Трампа в економічній невідповідності для США співробітництва з іншими учасниками угоди та спонукало до її перегляду.

Вказані події спричинили запеклі дискусії на 47-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі “Чуйне та відповідальне керівництво” [48]. Так, професор економіки Університету Джорджа Мейсона, оглядач *Bloomberg View* Т. Ковен зауважив, що, оскільки глобалісти (скоріше глобалізатори) не звертали уваги на добробут людей, виник потужний рух антиглобалістів, у котрому беруть участь тисячі установ та організацій. У свою чергу, глава МВФ К. Лагард підкреслила, що середній клас нині перебуває в умовах кризи. У тому самому ключі висловився колишній віце-президент США Дж. Байден, на думку якого глобалізація та нові технології насправді стали причиною розмивання меж середнього класу, котрий традиційно був двигуном зростання й соціальної стабільності в західних країнах. Певною мірою на захист глобалізації, за нашою оцінкою, тоді виступив лідер КНР Сі Цзіньпін, наголосивши, що Китай додержуватиметься принципів вільної торгівлі та інвестицій і не підтримуватиме протекціонізм. Загалом на форумі пролунало багато різноманітних оцінок розвитку світової економіки на сучасному етапі й на перспективу, але головний висновок полягає в тому, що атлантизму може настати край.

На 50-му, ювілейному, форумі в Давосі акцент робився на ідеї “співучасного капіталізму” бізнесу та середнього класу [49].

Чи означає це також кінець глобалізації? Зауважимо: сучасні процеси глобалізації великою мірою визначаються формуванням досить цілісної соціально-економічної системи, яка підсилюється можливостями інформаційної мережевої системи Інтернет і прискореним розвитком міжнародної торгівлі, що, на нашу думку, є головною рушійною силою процесів глобалізації, котрі підвищеними темпами трансформують економіку – світову й кожної країни. Тому автори, аналізуючи роль згаданих чинників у цих процесах та їх власні трансформації, виокремили три хвилі “нової” глобалізації світової торгівлі.

Перша хвиля припала на період 1870–1914 рр., до початку Першої світової війни. При цьому, на нашу думку, непереборним фактом є те, що тоді керівники ні країн – ключових гравців на світовій арені, ні компаній ще не розуміли значення міжнародної торгівлі як двигуна розвитку світової економіки, котрий приведе до глобалізації та до формування світ-системи глобалізму.

Друга хвиля розгорнулася після Другої світової війни, коли зусиллями 23 розвинутих країн була підписана Генеральна угода з торгівлі і тарифів (ГАТТ), котра сприяла стрімкому зростанню обсягів торгівлі.

У 1995 р., на початку дії домовленостей, досягнутих після Уругвайського раунду переговорів зі створення Світової організації торгівлі (СОТ), обсяги світової торгівлі перевищили відповідні показники 1945 р. більше ніж у 200 разів. Такому вибуху торгівлі великою мірою сприяв безпрецедентний розвиток систем комунікацій, транспортної інфраструктури – авіаційного, автомобільного, залізничного й водного транспорту, а також трубопроводів. Досить згадати мережу газопроводів Західний Сибір – Західна Європа. При цьому різко зменшилися ціни на транспортування товарів.

Третя хвиля глобалізації світової торгівлі стартувала 1 січня 1995 р., із набранням чинності правилами СОТ, котра є правонаступницею ГАТТ, які були підписані в Маракеші 1994 р. Її створення зумовлене неможливістю успішного розвитку сучасної економіки виключно в межах національних кордонів, а також необхідністю врахування в політиці будь-якої країни потреб усього світового господарства, що означає посилення дії об'єктивного економічного закону глобалізації.

У сучасних умовах міжнародної інтеграції у сфері торгівлі між окремими країнами та їх блоками існують серйозні суперечності, й цього не можна не враховувати. Яскравим прикладом слугує фактичний провал переговорів міністрів майже всіх країн світу 2003 р. у Канкуні, Мексика, як одного з етапів Дохійського раунду, котрий розпочався у 2001 р. і дістав назву “Раунд тисячоліття”. Ці переговори мали велике значення для політики у сфері сільського господарства, оскільки від їх результатів залежала подальша лібералізація світової торгівлі сільськогосподарською продукцією та здійснення аграрних реформ. Переговори в Канкуні з активізацією сформованої Групи 21, очолюваної Китаєм та Індією, підтвердили зростання інтересу країн, що розвиваються (понад 90 держав – членів СОТ), до реформування сільського господарства, активізації роботи СОТ, ключову роль у якій відіграють два надпотужних постачальники товарів на світовий ринок і водночас споживачі аграрної продукції – США та ЄС. Вони фактично визначали всю політику цієї організації. На переговорах у Канкуні Сполучені Штати і Європейський Союз запропонували для обговорення спільний документ щодо подальшого розвитку світової торгівлі та здійснення реформ у сільському господарстві, але їхні пропозиції викликали несподівано потужний опір із боку країн, що розвиваються, й зрештою міністр торгівлі Мексики, котрий головував на переговорах, був змушений закрити засідання без прийняття рішень.

На наш погляд, викладене свідчить про кінець абсолютного панування цих надпотужних партнерів у СОТ. Але якщо бідні країни тоді тільки почали реально відстоювати свої інтереси на рівні урядів, то в умовах глобалізації світової економіки чималого простору набуває політика “корпоративного глобалізму”, котрий фактично є “економічним імперіалізмом”, за принципами якого в усьому світі діють транснаціональні компанії розвинутих країн через понад 800 тис. своїх відділень, загрожуючи економічній безпеці практично кожної країни світу. Тому у відповідь на загрозу транснаціональних монополій із 1960 р. почали утворюватися регіональні торговельні об'єднання країн, до складу котрих увійшли не лише бідні, а й розвинуті країни.

На початку ХХІ ст. у світі діяло 29 основних торговельно-економічних об'єднань, 6 із яких – у Азії, 8 – в Америці, 9 – у Африці, по 3 в Європі та між-

регіональних. Вони об'єднували понад 170 країн і територій, у т. ч. 36 в Азії, 38 – в Америці, 51 – у Африці, 15 – у Європі й 37 міжрегіональних угруповань.

Дж. Франкел вирізняє шість рівнів торговельних об'єднань: невзаємні преференціальні торговельні угоди, взаємні преференціальні торговельні угоди, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок і економічний союз [50]. На нашу думку, перший рівень не може вважатися торговельною угодою, оскільки це пільгові митні тарифи на товари, зниження податків на них, звільнення від платежів, надання пільгових кредитів для залучення до країни певних товарів, потрібних їй для прискорення економічного розвитку або покриття внутрішнього дефіциту цих товарів, котрими може користуватися країна-експортер чи конкретне підприємство. Такі преференції надаються державою з ухваленням внутрішніх, тимчасових законів, яке не потрібно погоджувати з іншою країною.

Зазвичай регіональні об'єднання кооперуються для підтримки економічного розвитку, зростання виробництва нової продукції, обсягів торгівлі кожного члена об'єднання та поліпшення її структури з метою підвищення економічної безпеки країн-членів і збільшення їхніх валютних резервів. Члени таких об'єднань через систему преференційних торговельних угод ліквідують митні податки, квоти, торговельні обмеження й адміністративне втручання в торгівлю; схвалюють спільні внутрішні та зовнішні тарифи; визначають групи товарів (продовольчі, сировинні, напівфабрикати та ін.), на котрі поширюються ці домовленості, а також питання внутрішньої підтримки товаровиробників і субсидування експорту продукції; встановлюють спільні або індивідуальні строки завершення підготовки кожної країни до виконання зобов'язань за угодою в повному обсязі тощо.

Рух до збільшення кількості регіональних об'єднань, на нашу думку, багато в чому подібний до руху антиглобалізму, тобто спротиву світовим глобалізаторам, але вже на міждержавному рівні, за одночасного посилення процесів саме глобалізації світової торгівлі з урахуванням регіональних особливостей та інтересів країн, що агресивно розвиваються.

Загалом слід зазначити, що сучасна система світової економіки й торгівлі пододала складний шлях від доіндустріальної економіки до створення СОТ, яка наразі об'єднує 160 країн та повертає собі глобальний вплив на всю світову торгівлю. Повертаючись до Раунду тисячоліття, зауважимо, що згідно з попередніми домовленостями він мав закінчитися в січні 2005 р., але цього не сталося, й усі подальші спроби завершити його впродовж семи років були марними, головним чином через різні концепції “мінімального рівня зобов'язань”, які пропонувалося взяти на себе розвинутим країнам. Окрім того, останні вирішили перейти в угодах на торгівлю за “високими стандартами”, котрі передбачали погодження проблем інвестицій, торгівлі послугами та інтелектуальною власністю. Фактично це була спроба правового закріплення торговельної дискримінації бідних країн.

Нарешті, на острові Балі (Індонезія) у 2013 р. відбулася конференція міністрів, на котрій прийнято пакет рішень і угод, так званий Пакет Балі, як доповнення до угоди в Маракеші про створення СОТ. Фактично це істотне поширення правового підґрунтя СОТ: безмитний, вільний, без квотування, доступ на

ринок товарів для найменш розвинутих країн; згода розвинутих країн на поступове скасування субсидій на експорт продовольчих товарів та аграрної сировини з визнанням того, що вони дискримінують потоки товарів; спрощення митних процедур, котрі тривали кілька діб і практично унеможливлювали торгівлю товарами, які швидко псуються, навіть між сусідніми державами (більше того, вартість ускладнених митних процедур помітно знижує вартість товару, робить проблематичним створення запасів продовольства для забезпечення продовольчої безпеки країни); прискорення рішень щодо вейвера (*waiver* – тимчасове звільнення від зобов'язань, котре може надати конференція міністрів) для найменш розвинутих країн та ін. (зауважимо, що ще під час створення СОТ було прийняте виняткове рішення дозволити Японії не дотримуватися правил встановлення межі мита на імпорт рису та субсидій торговим агентам на внутрішню ціну його реалізації, враховуючи особливості виробництва в країні: невеличкі площі ферм (нерідко лише декілька акрів) і високу внутрішню собівартість, щоб регуляція за загальними правилами СОТ не призвела до знищення життєздатної для країни галузі сільського господарства). За нашою оцінкою, *реалізація рішень Пакета Балі є початком четвертої хвилі глобалізації як світової торгівлі, так і економіки загалом, що відкриває етап гіперглобалізації*.

СОТ оприлюднила звіт за 2018 р. про торгівлю та розвиток, де фактично зафіксована всесвітня “торговельна війна”, адже держави протягом 2012–2017 рр. застосували у сфері міжнародної торгівлі 1008 обмежувальних заходів [51]. На перший погляд, це справді схоже на війну, але таку, котру слід розглядати як закономірне явище, зумовлене поширенням торговельних відносин між країнами, коли навіть ті з них, котрі ніколи не торгували між собою, починають експортувати товари, втручаючись у економіку інших країн, нерідко заважаючи місцевим виробникам. Як наслідок, кожна держава вживає захисні заходи стосовно не свого ринку загалом, а лише щодо конкретних видів товарів. Водночас за окреслений період використано 1128 стимулюючих засобів торгівлі. Хіба це війна? Це природний процес розвитку взаємовідносин між країнами у сфері торгівлі, котрий ще сильніше стимулює процеси глобалізації світової торгівлі. Більше того, в одній із останніх доповідей ООН [52] окремий розділ присвячено не глобалізації, а *гіперглобалізації та гіперфінансiалізації світової торгівлі*. Про це свідчать зміни обсягів внутрішнього експорту товарів торговельних об'єднань, зокрема посилення тенденції виходу країн Африканського континенту на глобальний ринок, зменшення внутрішнього експорту в ЄС та міжконтинентальному об'єднанні АРЕС (Asia-Pacific Economic Cooperation), до якого входить 21 країна Америки й Азії.

На підставі оцінки системи глобальної світової торгівлі один із авторів цієї статті акцентував увагу на *глобалізаційному впливі на розвиток світової торгівлі* [53].

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Процеси глобалізації стимулювали формування регіональних торговельних угруповань із різними формами економічного й торгового об'єднання. Створення СОТ спричинило багатократне збільшення обсягів торгівлі з випередженням темпів зростання економіки країн, що розвиваються, порівняно з розвинутими країнами

за поступового погіршення торговельного балансу останніх. Тривала боротьба країн, що розвиваються, проти гегемонії розвинутих країн у межах СОТ призвела до істотних змін правил цієї організації щодо міжнародної торгівлі, котрі будуть адекватними умовам *четвертої хвилі її глобалізації*. На думку авторів, це стане потужним рушієм розвитку економіки всіх країн світу та сприятиме подальшому зростанню обсягів торгівлі, означатиме *припинення розмов про кінець глобалізації*. Прийняття захисних і стимулюючих засобів у сфері зовнішньої торгівлі є природним процесом поступу глобального світового ринку.

Різноманітність як процесів глобалізації світової економіки, так і поглядів на неї політиків та дослідників цілого ряду країн свідчать про великі трансформації у світі (хоч вони й не охоплюють його регіони однаковою мірою), про “великий вітер змін”, про настання для всіх країн наприкінці минулого тисячоліття дуже складного перехідного періоду, який характеризується всебічним глобалізаційним впливом на суспільство, включаючи міжнародну торгівлю.

Ера нової гіперглобалізації світової фінансово-економічної системи актуалізує імператив формування системи ноосферного управління глобальним співрозвитком.

Глобалізація за своєю сутністю – це довготривалі еволюційні процеси посилення взаємозалежності, взаємовпливу та взаємопов’язаності життя людини, природи, планети Земля, поступового переходу до ноосферного співрозвитку всіх народів, країн, держав, культур, економік. У такому контексті розмови про кінець ери глобалізації не мають сенсу. Певні процеси деглобалізації в економіці й торгівлі справді можуть спостерігатися внаслідок глобальних шоків, пов’язаних із природними, техногенними катастрофами, воєнними діями, епідеміями, на що вказує пандемія коронавірусу. Однак такі явища вважають все ж таки тимчасовими (в історичному контексті).

“Нова” глобалізація, на нашу думку, дедалі більше матиме синергетичний ефект “єдиного потоку”, в якому на засадах ноосферного співрозвитку переплітаються економічна, політична, культурна, інституціональна, освітня, наукова, техніко-технологічна, комунікаційна, інформаційна, екологічна, інтелектуальна глобалізації. Інтегрований розум людства змінюється, й цьому може сприяти тільки розвиток освіти, науки, техніки і технологій, культури в широкому розумінні. Головне багатство нації – її інтелектуальний потенціал. Якщо політичні чи економічні системи заважають його розвиткові, вони нежиттєздатні та приречені на занепад і крах. Разом із тим інтелектуальний розвиток нації потребує відповідного економічного підґрунтя. Якщо глобалізаційні процеси посилюють нерівність, соціальну несправедливість, економічну дивергенцію країн, бідність населення, то навряд чи такі форми глобалізації відповідають цілям переходу до ноосферного співрозвитку. Так само, як економічне зростання відкриває можливості для нації, країни, глобалізація відкриває можливості для людства. Але щоб скористатися цими можливостями, потрібні національний інтелект, демократична, правова й соціальна держава, стає зростання економіки та мир. Без цього країна не зможе увійти до *глобального потоку ноосферного співрозвитку*, ризикує залишитися на периферії Європи в умовах “деглобалізації”, бідності й невизначеності.

Список використаних джерел

1. *Camdessus M.* Orderly Liberalization, Not Deglobalization. *New Perspectives Quarterly*. 1999. Vol. 16, Iss. 1. P. 37–38. URL: <https://doi.org/10.1111/0893-7850.2011999201>.
2. *Gilpin R.* The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century. Princeton NJ : Princeton University Press, 2000. 373 p. URL: <https://doi.org/10.1515/9780691186474>.
3. Globalization and its Critics: Perspectives from Political Economy / ed. by R. D. Germain. London : Macmillan Press, Ltd. : St. Martin's Press, Inc., 2000. 292 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-07588-8>.
4. *Stiglitz J. E.* Globalization and its Discontents. New York ; London : W.W. Norton & Company, 2002. 304 p.
5. *Stiglitz J. E.* Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump. New York ; London : W.W. Norton & Company, 2017. 515 p.
6. *Stiglitz J. E.* The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York ; London : W.W. Norton & Company, 2012. 448 p.
7. *Stiglitz J. E.* The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them. New York ; London : W.W. Norton & Company, 2015. 455 p.
8. *Stiglitz J. E.* People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent. New York ; London : W.W. Norton & Company, 2019. 366 p.
9. *Piketty T.* Capital in the Twenty-First Century. Cambridge, Mass. ; London : The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 696 p.
10. *Piketty T.* The Economics of Inequality. Cambridge, Mass. ; London : The Belknap Press of Harvard University Press, 2015. 160 p.
11. *Rodrik D.* The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York ; London : W.W. Norton & Company, 2011. 368 p.
12. *Robinson W.* Latin America and Global Capitalism: A Critical Globalization Perspective. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2008. 444 p.
13. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
14. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / пер. с нем. А. Григорьева и В. Седелника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. М. : Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
15. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма: новая всемирно-политическая экономия. М. : Прогресс-Традиция, 2007. 464 с.
16. *Bello W.* Deglobalization: Ideas for a New World Economy. London : Zed Books, 2004. 167 p.
17. *Bello W.* Capitalism's Last Stand? Deglobalization in the Age of Austerity. London and New York : Zed Books, 2013. 288 p. URL: <https://doi.org/10.5040/9781350218895>.
18. *Van Bergeijk P. A. G.* On the Brink of Deglobalization: An Alternative Perspective on the Causes of the World Trade Collapse. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing, 2010. 192 p. URL: <https://doi.org/10.4337/9781849805803>.
19. *Van Bergeijk P. A. G.* Deglobalization 2.0: Trade and Openness During the Great Depression and the Great Recession. Northampton : Edward Elgar Publishing, 2019. 224 p. URL: <https://doi.org/10.4337/9781788973465>.
20. *Herrero A. G.* From Globalization to Deglobalization: Zooming Into Trade. *Bruegel*. 2020. February 3. 42 p. URL: <https://www.bruegel.org/2020/02/from-globalization-to-deglobalization-zooming-into-trade/>.
21. Globalisation and deglobalisation / Bank for International Settlements. *BIS Papers*. 2018. No. 100. December. URL: <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap100.htm>.
22. *Babones S. J.* Deglobalization. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization* First / ed. by G. Ritzer. Oxford : Blackwell Publishing, 2012. P. 384–385. URL: <https://doi.org/10.1002/9780470670590>.
23. *Braudel F.* Civilization and Capitalism, 15th-18th Century. Vol. I: The Structure of Everyday Life: The Limits of the Possible. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1992. 625 p.
24. *Braudel F.* Civilization and Capitalism, 15th-18th Century. Vol. II: The Wheels of Commerce. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1992. 670 p.
25. *Braudel F.* Civilization and Capitalism, 15th-18th Century. Vol. III: The Perspective of the World. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1992. 704 p.
26. *Wallerstein I.* The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2011. 440 p. URL: <https://doi.org/10.1525/9780520948570>.
27. *Wallerstein I.* The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2011. 397 p. URL: <https://doi.org/10.1525/9780520948587>.

28. Wallerstein I. The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s – 1840s. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2011. 390 p. URL: <https://doi.org/10.1525/9780520948594>.
29. Wallerstein I. The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2011. 396 p. URL: <https://doi.org/10.1525/9780520948600>.
30. Dynamics of Global Crisis / S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein. Monthly Review Press, 1982. 254 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-16853-8>.
31. Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time. London ; New York : Verso, 2009. 432 p.
32. Arrighi G. Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century. London ; New York : Verso, 2007. 422 p.
33. Maddison A. Phases of Capitalist Development. Oxford : Oxford University Press, 1982. 288 p.
34. Maddison A. Explaining the economic performance of nations: essays in time and space. Aldershot : Edward Elgar, 1995. 482 p.
35. Maddison A. Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History. Oxford : Oxford University Press, 2007. 418 p.
36. Maddison A. The World Economy: A Millennial Perspective / Historical Statistics. Paris : Development Centre Studies. OECD Publishing, 2006. 656 p. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264022621-en>.
37. O'Rourke K. H., Williamson J. G. Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy. Cambridge, Mass. ; London: The MIT Press, 1999. 343 p. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/3310.001.0001>.
38. Keynes J. M. National Self-Sufficiency. *Studies: An Irish Quarterly Review*. 1933. Vol. 22, Iss. 86. P. 177–193. URL: <https://doi.org/10.2307/30094997>.
39. Bator F. M. The Anatomy of Market Failure. *The Quarterly Journal of Economics*. 1958. Vol. 72, Iss. 3. P. 351–379. URL: <https://doi.org/10.2307/1882231>.
40. Public Goods and Market Failures: A Critical Examinations / ed. by T. Cowen. New Brunswick ; London : Transaction Publishers, 1999. 384 p.
41. Williamson J. G. Winners and Losers over Two Centuries of Globalization. *Wider Perspectives on Global Development. Studies in Development Economics and Policy*. London : Palgrave Macmillan, 2005. 259 p. URL: https://doi.org/10.1057/9780230501850_6.
42. Winners and losers of globalization / Vision Europe Summit : Collegio Carlo Alberto. Torino, 14-15 November 2017. 2018. 150 p. URL: <http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/ves-publications-2017.pdf>.
43. Hornok C., Koren M. Winners and Losers of Globalization: Sixteen Challenges for Measurement and Theory. *Economics without Borders: Economic Research for European Policy Challenges* / ed. by L. Matyas, R. Blundell, E. Cantillon et al. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. P. 238–273. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316636404.008>.
44. Lamp N. How Should We Think about the Winners and Losers from Globalization? Three Narratives and their Implications for the Redesign of International Economic Agreements. *European Journal of International Law*. 2019. Vol. 30 (4). P. 1359–1397. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chz067>.
45. Development Co-operation Report 2014: Mobilising Resources for Sustainable Development / OECD. Paris : OECD Publishing, 2014. URL: <https://doi.org/10.1787/dcr-2014-en>.
46. Trans-Pacific Partnership : Full Text. URL: <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/trans-pacific-partnership/tpp-full-text>.
47. North American Free Trade Agreement (NAFTA). URL: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/nafta-alena/fta-ale/index.aspx?lang=eng>.
48. World Economic Forum Annual Meeting. Davos-Klosters, Switzerland, 17–20 January 2017. URL: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2017>.
49. World Economic Forum Annual Meeting. Davos-Klosters, Switzerland, 21–24 January 2020. URL: <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2020>.
50. Frankel J., Stein E., Wei S. Regional Trading Blocs in the World Economic System. Peterson Institute for International Economics, 1997. 364 p.
51. World Trade Report 2018. The future of world trade: How digital technologies are transforming global commerce / World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_trade_report18_e.pdf.
52. Trade and Investment Report 2018: Power, Platforms and the free trade delusion / United Nations. New York ; Geneva, 2018. 162 p.
53. Власов В. І. Глобалізаційний вплив – стратегічна основа розвитку міжнародної торгівлі. *Економіка України*. 2008. № 4. С. 63–72.

References

1. Camdessus, M. (1999). Orderly Liberalization, Not Deglobalization. *New Perspectives Quarterly*, 16 (1), 37–38. DOI: 10.1111/0893-7850.2011999201.
2. Gilpin, R. (2000). *The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century*. Princeton NJ: Princeton University Press. DOI: 10.1515/9780691186474.
3. Germain, R. D. (Ed.). (2000). *Globalization and its Critics: Perspectives from Political Economy*. London: Macmillan Press, Ltd.: St. Martin's Press, Inc. DOI: 10.1007/978-1-137-07588-8.
4. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its Discontents*. New York: London: W.W. Norton & Company.
5. Stiglitz, J. E. (2017). *Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump*. New York: London: W.W. Norton & Company.
6. Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: London: W.W. Norton & Company.
7. Stiglitz, J. E. (2015). *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them*. New York: London: W.W. Norton & Company.
8. Stiglitz, J. E. (2019). *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. New York: London: W.W. Norton & Company.
9. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass.: London: The Belknap Press of Harvard University Press.
10. Piketty, T. (2015). *The Economics of Inequality*. Cambridge, Mass.: London: The Belknap Press of Harvard University Press.
11. Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: London: W.W. Norton & Company.
12. Robinson, W. (2008). *Latin America and Global Capitalism: A Critical Globalization Perspective*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
13. Beck, W. (2000). *Risk Society. On the way to another modernity*. Moscow: Progress-Tradition [in Russian].
14. Beck, W. (2001). *What is Globalization? The mistakes of globalism - answers to globalization*. Moscow: Progress-Tradition [in Russian].
15. Beck, W. (2007). *Power and its Opponents in the Era of Globalism: New World Political Economy*. Moscow: Progress-Tradition [in Russian].
16. Bello, W. (2004). *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*. London: Zed Books.
17. Bello, W. (2013). *Capitalism's Last Stand? Deglobalization in the Age of Austerity*. London: New York: Zed Books. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350218895>.
18. Van Bergeijk, P. A. G. (2010). *On the Brink of Deglobalization: An Alternative Perspective on the Causes of the World Trade Collapse*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. DOI: 10.4337/9781849805803.
19. Van, Bergeijk, P. A. G. (2019). *Deglobalization 2.0: Trade and Openness During the Great Depression and the Great Recession*. Northampton: Edward Elgar Publishing. DOI: 10.4337/9781788973465.
20. Herrero, A. G. (2020, February 3). From Globalization to Deglobalization: Zooming Into Trade. *Bruegel*. Retrieved from <https://www.bruegel.org/2020/02/from-globalization-to-deglobalization-zooming-into-trade/>.
21. Bank for International Settlements. (2018, December). Globalisation and deglobalisation. *BIS Papers*, 100. December. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap100.htm>.
22. Babones, S. J. (2012). Deglobalization. In Ritzer, G. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization First*, 384–385. Oxford: Blackwell Publishing. DOI: 10.1002/9780470670590.
23. Braudel, F. (1992). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century I: The Structure of Everyday Life: The Limits of the Possible*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press.
24. Braudel, F. (1992). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century II: The Wheels of Commerce*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press.
25. Braudel, F. (1992). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century III: The Perspective of the World*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press.
26. Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press. DOI: 10.1525/9780520948570.
27. Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press. DOI: 10.1525/9780520948587.
28. Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s–1840s*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press. DOI: 10.1525/9780520948594.

29. Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: Los Angeles: University of California Press. DOI: 10.1525/9780520948600.
30. Amin, S., Arrighi, G., Frank, A. G., & Wallerstein, I. (1982). *Dynamics of Global Crisis*. Monthly Review Press. DOI: 10.1007/978-1-349-16853-8.
31. Arrighi, G. (2009). *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time*. London: New York: Verso.
32. Arrighi, G. (2007). *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. London: New York: Verso.
33. Maddison, A. (1982). *Phases of Capitalist Development*. Oxford: Oxford University Press.
34. Maddison, A. (1995). *Explaining the economic performance of nations: essays in time and space*. Aldershot: Edward Elgar.
35. Maddison, A. (2007). *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*. Oxford: Oxford University Press.
36. Maddison, A. (2006). *The World Economy: A Millennial Perspective/Historical Statistics*. Paris: Development Centre Studies. OECD Publishing. DOI: 10.1787/9789264022621-en.
37. O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (1999). *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge, Mass.: London: The MIT Press. DOI: 10.7551/mitpress/3310.001.0001.
38. Keynes, J. M. (1933). National Self-Sufficiency. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 22 (86), 177–193. DOI: 10.2307/30094997.
39. Bator, F. M. (1958). The Anatomy of Market Failure. *The Quarterly Journal of Economics*, 72 (3), 351–379. DOI: 10.2307/1882231.
40. Cowen, T. (1999). *Public Goods and Market Failures: A Critical Examination*. New Brunswick: London: Transaction Publishers.
41. Williamson, J. G. (2005). *Winners and Losers over Two Centuries of Globalization. Wider Perspectives on Global Development. Studies in Development Economics and Policy*. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230501850_6.
42. Vision Europe Summit. (2018). *Winners and losers of globalization* (Collegio Carlo Alberto. Torino, 14-15 November 2017). Retrieved from <http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/ves-publications-2017.pdf>.
43. Hornok, C., & Koren, M. (2017). Winners and Losers of Globalization: Sixteen Challenges for Measurement and Theory. *Economics without Borders: Economic Research for European Policy Challenges*, 238–273. DOI: 10.1017/9781316636404.008.
44. Lamp, N. (2019). How Should We Think about the Winners and Losers from Globalization? Three Narratives and their Implications for the Redesign of International Economic Agreements. *European Journal of International Law*, 30 (4), 1359–1397. DOI: 10.1093/ejil/chz067.
45. OECD. (2014). *Development Co-operation Report 2014: Mobilising Resources for Sustainable Development*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/dcr-2014-en.
46. Trans-Pacific Partnership (Full Text) (n. d.). Retrieved from <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/trans-pacific-partnership/tpp-full-text>.
47. North American Free Trade Agreement (NAFTA) (n. d.). Retrieved from <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/nafta-alena/fta-ale/index.aspx?lang=eng>.
48. World Economic Forum (2017, 17–20 January). *World Economic Forum Annual Meeting* (Davos-Klosters, Switzerland). Retrieved from <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2017>.
49. World Economic Forum (2020, January 21–24). *World Economic Forum Annual Meeting* (Davos-Klosters, Switzerland). Retrieved from <https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2020>.
50. Frankel, J., Stein, E., & Wei, S. (1997). *Regional Trading Blocs in the World Economic System*. Peterson Institute for International Economics.
51. World Trade Organization. (2018). *World Trade Report 2018. The future of world trade: How digital technologies are transforming global commerce*. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_trade_report18_e.pdf.
52. United Nations. (2018). *Trade and Investment Report 2018: Power, Platforms and the free trade delusion*. New York: Geneva.
53. Vlasov, V. I. (2008). Globalization influence is a strategic basis for the development of international trade. *Economy of Ukraine*, 4, 63–72 [in Ukrainian].